

پیش از تاریخ

پیش از تاریخ چیست؟

همان گونه که در تاریخ اول راهنمایی خواندید، ابداع خط عامل و علت تقسیم بندی سرگذشت بشر به دو دوران «پیش از تاریخ» و «تاریخی» است. باستان شناسان با استفاده از دستاوردهای زمین شناسان، زیست شناسان، شیمی دان ها، جغرافی دان ها و به کمک روش های تحقیق ویژه خود، توانسته اند آگاهی های جالبی درباره انسان های پیش از تاریخ به دست آورند.

انسان غارنشین

از حدود ۴۰۰,۰۰۰ سال پیش، تغییراتی در آب و هوای زمین رخ داد که در سرنوشت موجودات زنده تأثیر زیادی داشت. کاهش دمای متوسط جهان موجب شد که بخش های وسیعی از شمال آسیا، اروپا، امریکای شمالی و نواحی مرتفع کوهستانی جهان چندین نوبت از یخ پوشیده شود. به طوری که ماموت ها (اجداد فیل های امروزی) نتوانستند خود را با شرایط آب و هوایی جدید انطباق دهند و از میان رفتند. در این دوران، مناطق استوایی افریقا برای زندگی مناسب تر بود. هر چند بقایای جسد هایی از انسان های نخستین در نقاط مختلف دنیا نظیر افریقای جنوبی، پکن (چین)، هایدلبرگ^۱ (آلمان) به دست آمده است؛ اما از زندگی بشر پیش از عصر یخبندان، اطلاعات چندانی در دست نیست. با افزایش نسبی دمای هوا و ذوب شدن یخچال های طبیعی، و بارش باران های فراوان کم کم جنگل هایی وسیع پدید آمد. در این دوران باران های زیادی می بارید. حال باید پرسید: «در این دوران انسان چگونه

اگر بخواهیم با سرگذشت انسان از پیدایش نخستین تمدن ها و حکومت ها تا عصر حاضر آشنا شویم، چه می کنیم؟ حتماً، کتاب های تاریخی را می خوانیم. در این کتاب ها از پیدایش قدیمی ترین تمدن ها و حکومت ها سخن به میان می آید. همچنین تاریخ پیدایش و گسترش دانش هایی نظیر نجوم، پزشکی، شیمی، معماری و ... بخش های جالب و خواندنی این کتاب ها را شامل می شود. ظهور پیامبران بزرگ و تحولات عظیم در تاریخ بشر، جنگ ها و لشکر کشی های عظیم، اختراعات، چگونگی گسترش اسلام، اکتشافات جغرافیایی، پیدایش استعمار غربی و جریان های علمی و اجتماعی، فصل های مختلف تاریخ تمدن بشر را تشکیل می دهد و با گذشت زمان، موضوعات پیچیده تر و متنوع تری به وقوع می پیوندد. همه این موضوعات، تاریخ بشر را می سازند؛ با این همه، این بخش از سرگذشت انسان در مقایسه با عمر بشر در روی زمین بسیار اندک است!

۵۰ سال پیش، عمر قدیمی ترین فسیل یافته شده از انسان های نخستین را نیم میلیون سال تخمین زده بودند؛ اما امروزه فسیل هایی در نقاط مختلف جهان یافته اند که عمر برخی از آنها حدود ۴,۰۰۰,۰۰۰ سال است. بنابراین، ۵۰۰ سال دوره تاریخی در مقایسه با ۴,۰۰۰,۰۰۰ سال دوره پیش از آن، بسیار اندک است. با این حال، آگاهی ما از دوره تاریخی بسیار بیشتر از دوران پیش از تاریخ است.

را به روشنایی و سردی را به گرمی تبدیل کرد. در نتیجه، ترس او از طبیعت وحشی و ناشناخته کاسته شد. همچنین می‌توانست خود را گرم کند و در پناه آتش آرام گیرد و نیز با استفاده از آتش، گوشت و غذا را برای خود گوارتر سازد.

نمونه‌هایی از آثار سنگی مربوط به دوران پیش از تاریخ. هزاران قطعه از این آثار در گوشه و کنار جهان و از جمله ایران به دست آمده است.

زندگی می‌کرد؟» بدیهی است در دورانی که هنوز اختراعات مهم پدید نیامده و دانش بشر از طبیعت اندک بوده، انسان زندگی بسیار سختی در طبیعت گذرانده است. با این حال، انسان به دلیل استعداد های ذهنی و داشتن دست های توانا – که با آنها قادر به انجام فعالیت های متنوع تر از حیوانات بود – با پناه بردن به غارها و تلاش برای بقا، توانست خود را با شرایط جدید منطبق سازد و به حیات خویش ادامه دهد.

خداوند در این باره می‌فرماید :

«و زمین را گسترانیدیم و در آن، کوه های استوار افکندیم و از هر چیز سنجیده ای در آن رویانیدیم و برای شما و هر کس که شما روزی دهندۀ او نیستید، در آن وسایل زندگی قرار دادیم.»

(سوره مبارکه حجر، آیه های ۱۹ و ۲۰)

بنابراین، منابع لازم برای بقای انسان، در طبیعت موجود بود و او تنها باید با کوشش خود این منابع را می‌شناخت و راه استفاده از آنها را می‌آموخت. این کار هزاران سال طول کشید. ابتدا انسان با استفاده از میوه های جنگلی و شکار حیوانات شکم خود را سیر می‌کرد، از پوست حیوانات بدن خویش را می‌پوشاند و در غارها و حفره های موجود در دامنه کوه ها می‌خوابید تا خود را از سوز سرما و گزند حیوانات وحشی حفظ کند.

عصر سنگ و کشف آتش

طی سالیان دراز، تنها ابزار انسان برای شکار و تکه تکه کردن گوشت و دفاع از خود، «سنگ» بود؛ یعنی ابزار ساده ای که از محیط خود تهیه می‌کرد. به همین دلیل، باستان شناسان این دوران از زندگی انسان را عصر سنگ نامیده اند.

کشف آتش از نخستین و مهم ترین کشفیات بشر بود که زندگی اش را بهبود بخشید. انسان با کشف آتش، تاریکی

با گذشت زمان، انسان ابزارهای کامل تر و متنوع تری می ساخت. با تراشیدن سنگ، آن را به شکل های مختلف درمی آورد، مثلاً از آن تبر، نیزه، تیشه و اژه می ساخت. همچنین علاوه بر سنگ از استخوان حیوانات و از چوب درختان نیز برای ساختن ابزارهای گوناگون استفاده می کرد. برای تغذیه، علاوه بر شکار از میوه درختان و ریشه برخی گیاهان بهره می برد. همه این کارها را به صورت «گروهی» انجام می داد؛ گروه های کوچک در حدود ۲۰ تا ۳۰ نفر که با هم می زیستند و با هم به شکار می پرداختند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما، مهم ترین عامل کشف و اختراع

چیست؟

یکجانشینی انسان

عصر یخ بندان به دوره های مختلف تقسیم می شود که آخرین دوره آن در حدود ۱۱۰۰۰ سال پیش به آخر رسید و آب و هوای مناطق مختلف جهان وضعیتی نسبتاً ثابت یافت. در این زمان، اجتماعات متعدّد انسانی در میان دو رود، آسیای صغیر، آسیای میانه، مصر، چین، امریکای مرکزی، ایران، اروپا و استرالیا می زیستند. باستان شناسان موفق به کشف آثار باقی مانده از زندگی انسان در این مناطق شده اند. کشاورزی: از آنجا که زنان به دلیل تفاوت های جسمانی نمی توانستند همانند مردان در عملیات مربوط به شکار شرکت کنند، معمولاً به نگهداری کودکان، گردآوری میوه ها و دانه های درختان و بوته ها و ساختن ابزار لازم از سنگ، استخوان و چوب می پرداختند. به همین دلیل، زنان را ابداع کننده کشت و زرع و برخی اختراعات نظیر سفال سازی

می دانند. آنان، احتمالاً، هنگام گردآوری گیاهان دریافتند که دانه گیاهانی که بر زمین می ریزد بعد از مدتی می روید. پس، از این طریق به کشاورزی پی بردند. کشاورزی از مهم ترین ابداعات زندگی انسان در روی زمین بود؛ زیرا موجب تحولاتی نظیر یکجانشینی، ذخیره غذا، تقسیم کار و پیدایش اجتماعات منظمی شد که بنیان تمدن ها را تشکیل داد. در خاورمیانه کشت گندم و جو، در چین کشت برنج و ارزن و در امریکای مرکزی کشت ذرت توسعه یافت. کشاورزی در اروپا چند هزار سال دیرتر رایج شد.

گله داری و دامپروری: اهلی کردن حیوانات، از

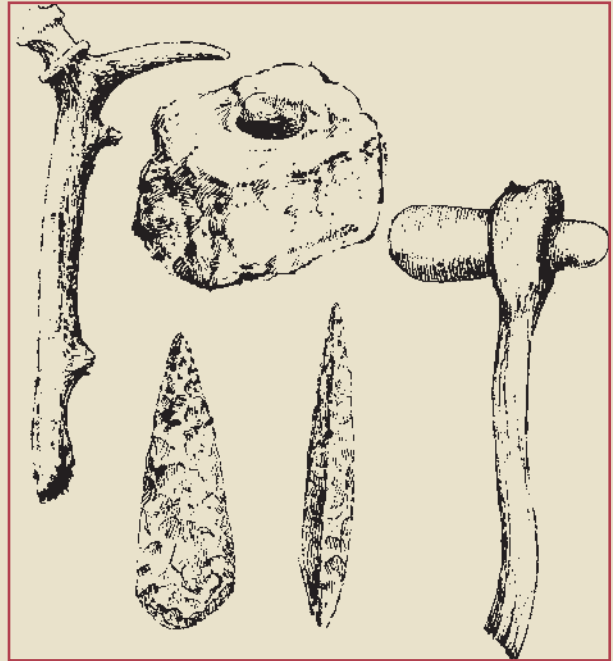
دیگر اقداماتی بود که موجب کاهش زحمت انسان شد. انسان با اهلی کردن گوسفند، گاو و بز، توانست از گوشت آنان برای خوراک استفاده کند و نیز از گاو برای بردن بار و شخم زمین سود جوید. در این زمان، ساخت ابزار توسعه بیشتری یافت و انسان توانست قلاب ماهیگیری، سوزن، قاشق، آسیاب و سلاح های بهتر بسازد. در این دوران، گروه هایی از انسان ها همچنان به زندگی از طریق شکار، صید و دامداری مشغول بودند. به تدریج، در دشت های آسیای مرکزی گله داری رواج یافت. اسب نیز نخستین بار در همین منطقه اهلی شد و مورد استفاده قرار گرفت. در قسمت های ساحلی اروپا، صید ماهی و ساخت ابزار صید معمول شد.

یکجانشینی موجب توسعه خانه سازی، تهیه انواع ظرف، پارچه و سفال نیز شد. اختراع چرخ از دیگر دستاوردهای مهمی بود که تأثیر بسزایی در سرنوشت بشر گذاشت. چرخ کوزه گری، آسیاب و آزابه از جمله ارمغان های اختراع چرخ است.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرخ - به صورت‌های مختلف - چه

نقشی در تمدن امروز دارد؟

انسان پدید آمد. داس، ارّه، خنجر و قیچی به فراوانی مورد استفاده ساکنان دهکده‌ها قرار گرفت.

باید دانست که پیدایش اجتماعات یکجانشین و توسعه ابزارسازی و کشاورزی بیش از همه در مشرق زمین - به‌ویژه در خاورمیانه - صورت گرفت و مقدمات پیدایش تمدن‌های، نظیر سومر، مصر، ایلام و غیره را فراهم کرد.

جوامع یکجانشین، بیشتر در کنار رودهایی نظیر دجله، فرات، کارون و سند ساکن بودند. استفاده از زمین برای کشت و زرع مستلزم مسطح کردن زمین‌ها، زه‌کشی آنها و استفاده از کانال آبیاری است. انجام این امور و نیز کارهای مربوط به پاشیدن تخم و جمع‌آوری محصول مستلزم کار دسته‌جمعی است. به همین دلیل، با پیدایش نخستین دهکده‌ها و تقسیم کار، به تدریج شیوه جدیدی از زندگی اجتماعی به وجود آمد که با زندگی در غارها، جنگل‌ها و کوچ‌نشینی متفاوت بود. زندگی در دهکده‌ها لزوم وجود فردی برای مدیریت روستا و حلّ و فصل اختلافات را مطرح ساخت. همچنین، بر اثر تولید محصول اضافی و ظهور شغل‌های جدید از قبیل سفالگری و ساخت ظروف فلزی، داد و ستد رواج گرفت. با رواج داد و ستد و ضرورت ثبت معاملات، مقدمات اختراع خط فراهم شد. بدین ترتیب جوامع ابتدایی در آستانه ورود به دوره‌ای جدید قرار گرفتند. به نظر شما، منظور از این دوره جدید، کدام دوره است؟

کشف فلز: در فاصله ۱۰,۰۰۰ تا ۶,۰۰۰ سال

پیش بشر توانست فلز را بشناسد و از آن در ساخت ابزار استفاده کند. نخستین فلزی که کشف شد، مس بود. ذوب فلز و قالب‌ریزی مس، بلافاصله پس از کشف آن آغاز نشد بلکه تا مدت‌ها مس را به همان صورت طبیعی می‌کوبیدند و مورد استفاده قرار می‌دادند. احتمالاً، قلع دومین فلزی بود که مورد استفاده انسان قرار گرفت؛ پس از کشف آهن و رواج بهره‌برداری از آن، تحولات عمیق‌تری در زندگی

پرسش‌های نمونه

- ۱- انسان اولیه چگونه توانست با استفاده از طبیعت به زندگی خود ادامه دهد؟
- ۲- چرا آغاز کشاورزی و سفال‌سازی، در تاریخ به نام زنان ثبت شده است؟
- ۳- به چه دوره‌ای عصر سنگ گفته می‌شود؟
- ۴- چرا روی آوردن انسان به کشاورزی موجب بروز تحولی مهم در زندگی او گردید؟
- ۵- مقدمات پیدایش تمدن‌های بزرگ در کدام منطقه جغرافیایی شکل گرفت؟ چرا؟

اندیشه و جست و جو

- ۱- درباره قدیمی‌ترین آثار انسانی شناخته شده در ایران مطلبی تهیه کنید.
- ۲- به نظر شما مهم‌ترین پیشرفت‌های بشر در دوران پیش از تاریخ کدام‌اند؟ در این باره مطلبی در یکی دو صفحه بنویسید.

جهان باستان

بخش دوم

تمدن در «میان دو رود»

پیدایش شهرها

نخستین شهرهای میان دو رود باستان در سومر پدید آمد. سومر هم نام قسمت جنوبی میان دو رود و هم نام اقوامی است که در آنجا زندگی می‌کردند. اور^۱، اوروک^۲، کیش^۳، لاگاش^۴، لارسا^۵ و نیپور^۶ از جمله این شهرها می‌باشند. هر یک از این شهرها به همراه روستاهای اطراف خود به صورت مستقل اداره می‌شدند؛ به همین دلیل، آنان را دولت شهر یا کشور شهر نامیده‌اند.

مجسمه گودا^۷ یکی از فرمانروایان شهر لاگاش

سرزمین «میان دو رود» و اهمیت تاریخی آن

حدود ۴ قرن پیش، مورخان دربارهٔ سابقه و سرگذشت تمدن در میان دو رود (بین‌النهرین - سرزمین مابین دو رود دجله و فرات) اطلاعات زیادی نداشتند و عمده آگاهی‌های آنان دربارهٔ این منطقه، از تورات گرفته شده بود؛ اطلاعاتی که ضمن بیان سرگذشت پیامبران بدان‌ها اشاره شده است. تا اینکه برخی از سیاحتگران اروپایی به این منطقه پا نهادند و مدتی در آنجا زیستند. در آنجا، الواح گلی‌ای را که حاوی نوشته‌هایی بود، مشاهده کردند که چون کسی قادر به فهم آن نوشته‌ها نبود، دریافتند که باید مربوط به مدت‌ها قبل باشد. جهان‌گردان تعدادی از این الواح را به اروپا بردند و پژوهشگران به مطالعه آنها مشغول شدند. نظیر رویدادی که در ایران نیز اتفاق افتاد و نتیجه آن، کشف و بازخوانی خط میخی بود. سپس شمار زیادی از پژوهشگران به میان دو رود آمدند و از نزدیک، به کاوش‌های باستان‌شناختی و مطالعه آثار تاریخی پرداختند. به تدریج، معلوم شد که میان دو رود (جنوب عراق کنونی) خاستگاه کهن‌ترین تمدن بشری بوده است.

۱- Ur

۲- Uruk

۳- Kish

۴- Lagash

۵- Larsa

۶- Nippur

۷- Gudea

در میان هر شهر معبدی بود که مجسمهٔ خدای حامی شهر در آن قرار داشت. ادارهٔ این شهرها با کاهنان بود که به رئیس آنان انسی می گفتند.

دولت شهرهای سومری اغلب با یکدیگر رقابت و دشمنی داشتند و میان آنان جنگ‌های خونین رخ می داد.

اوضاع سیاسی میان دو رود از ابتدا تا قرن ششم ق.م.

در سراسر میان دو رود، اقوام و گروه‌های انسانی بسیاری می زیستند که هر یک برای مدتی کوتاه یا طولانی توانستند حکومت‌هایی تشکیل دهند^۱. همسایگان دور و نزدیک این سرزمین نیز با آنان روابط سیاسی – گاه خصمانه و گاه دوستانه – و تمدنی داشته‌اند^۲.

گفتیم که انسی‌ها نخستین فرمانروایان دولت شهرهای سومری بودند. هر چند تا قرن‌ها میان دولت شهرهای سومری جنگ و خصومت برقرار بود؛ اما هیچ‌یک به‌طور کامل و

مجسمهٔ سراسرگن فرمانروای مقتدر اکدی

برای زمان طولانی بر دیگران پیروز نمی شد. بنابراین، دولت متمرکزی در سومر پدید نمی آمد.

یکی از فرمانروایان بسیار کهن سومر اِتن^۳ نام داشت. او توانست مدتی بر همهٔ دولت شهرهای سومری مسلط شود. گیل گمش^۴ نیز از دیگر فرمانروایان نخستین سومر بود.

میان دو رود باستان

۱- علاوه بر سومری‌ها، آگدی‌ها، آموری‌ها، آشوری‌ها و کلدانی‌ها از این جمله‌اند.

۲- هیتی‌ها و میتانی‌ها (در شمال) و ایلامی‌ها و کاسی‌ها (در شرق) از جملهٔ این همسایگان بودند.

در حدود ۲۴۰۰ ق.م. اقوام آگدی که در مرکز میان دو رود می‌زیستند با هجوم به شهرهای سومری توانستند بر آنان غلبه کنند. فرماندهی آگدی‌ها را در این حملات سارگن^۱ به عهده داشت که در تاریخ سیاسی میان دو رود شهرت زیادی دارد و او را نخستین امپراتور میان دو رود باستان می‌دانند؛ زیرا طی فتوحات بسیار توانست از خلیج فارس تا قسمت‌های شمالی میان دو رود را تصرف کند و بر آن حکم براند. جانشینان سارگن حدود دو قرن قدرت را در دست داشتند تا اینکه گوتی^۲ها از کوهستان‌های شمال شرق هجوم بردند و به حکومت آنان خاتمه دادند. هجوم گوتی‌ها موجب ویرانی بسیاری از شهرهای سومری شد. تسلط آنان حدود یک قرن به طول انجامید. سرانجام، سومریان آنها را از سرزمین خود بیرون راندند.

در حدود ۲۰۰۰ ق.م. ایلامی‌ها که مرکز حکومت آنها در خوزستان قرار داشت و همواره با سومریان درگیر

بودند، سرانجام آنان را شکست دادند و برای همیشه به حکومت سومریان خاتمه دادند. ایلامی‌ها شهر اور را ویران کردند و سپس آن را آتش زدند و پادشاه آن را به ایلام آوردند. پس از مدتی قوم تازه نفس آموری با بیرون راندن ایلامی‌ها جای آنها را گرفتند.

از پادشاهان معروف آموری، حمورابی^۳ است که به دلیل اقداماتش در زمینه کشاورزی، بازرگانی و قانونگذاری شهرت بسیاری دارد.

پایتخت حمورابی شهر بابل^۴ بود که بزرگ‌ترین و آبادترین شهر دنیای باستان به شمار می‌رفت. حکومت آموری‌ها را به نام پایتخت آنان، حکومت بابل قدیم نیز نامیده‌اند.

با مرگ حمورابی شورش‌هایی در شهرهای میان دو رود رخ داد که نتیجه آن زوال حکومت آموری‌ها بود. عاقبت آشوری‌ها به قدرت رسیدند.

یک توضیح

بخشی از قانون نامه حمورابی

- اگر شخصی، فرد دیگری را متهم کرد و او را مسئول قتل دانست، اما آن را اثبات نکرد، متهم کننده باید به قتل برسد.
- اگر شخصی خانه‌ای را به شخص دیگری اجاره بدهد و مستأجر مبلغ اجاره تمام سال را به طور کامل به مالک خانه پردازد و مالک خانه پیش از اینکه مدت اجاره او کامل شود به مستأجر بگوید: «خانه را تخلیه کن»، مالک خانه باید تاوان پولی را که مستأجر به او پرداخته است بدهد؛ زیرا او موجب شده که مستأجر در حالی که مدت اجاره او هنوز کامل نشده بود، خانه را تخلیه کند.
- اگر شخصی پولی را برای شراکت به شخص دیگری داد، آنان باید در مقابل خدا سود یا زیان حاصل را به نحو مساوی تقسیم کنند.

۱- Sargon

۲- Gothi

۳- Hammurabi

۴- Babylon

شبیه‌سازی دروازه ایشتر در بابل که در موزه‌ای در شهر برلین (آلمان) قرار دارد.

بودند. در هر معبد مجسمه‌ی خدای نگه‌دارنده‌ی شهر قرار داشت. در جنگ‌ها مردم برای حفظ این مجسمه‌ها تا پای جان فداکاری می‌کردند؛ زیرا اسیر شدن آنها، به معنای اسیر شدن خدای شهر بود و سرافکنندگی، غم و غصه‌ی مردم را در پی داشت. مردمان میان دو رود برای رضایت خدایان خود مراسم مختلفی برگزار می‌کردند؛ مانند قربانی کردن یا خواندن سرودهای مذهبی به صورت دسته‌جمعی. آنان به زندگی پس از مرگ اعتقاد داشتند و وقتی شخصی می‌مرد کلیه‌ی وسایل او را همراه وی در قبر می‌گذاشتند. باستان‌شناسان بسیاری از این وسایل را در گورهای این منطقه یافته‌اند.

کشاورزی: بنیانی‌ترین عامل پیدایش شهرها و رونق زندگی اجتماعی در گذشته کشاورزی بوده است.

آشوری‌ها اقوام جنگجویی بودند که از قرن‌ها قبل در شمال میان دو رود سکونت داشتند. در قرن نهم ق.م. یکی از شاهان آشوری^۱ توانست به پیروزی‌های زیادی دست یابد و قلمرو آشور را تا سواحل مدیترانه گسترش دهد. چندی بعد پادشاه آشور مصر را فتح کرد و نیز با حمله به شهرهای ایلام به حیات سیاسی آنان خاتمه داد. پایتخت آشوری‌ها شهر نینوا^۲ بود که غارت سرزمین‌های اطراف ثروت‌های زیادی را به آن سرازیر کرد و موجب رونق آنجا شده بود.

آخرین قومی که بیش از یک قرن در میان دو رود حکومت کردند، کلدانی‌ها بودند. حکومت کلدانی‌ها به حکومت بابل جدید مشهور است. آنان در جنوب میان دو رود می‌زیستند. کلدانی‌ها ابتدا نسبت به ایلامی‌ها و آشوری‌ها ضعیف بودند؛ اما به تدریج قدرت یافتند. در نتیجه اتحاد آنان با حکومت ایرانی ماد، نینوا فتح شد و حکومت آشور برای همیشه منقرض گردید.^۳

با فتح بابل به دست کوروش هخامنشی (۵۳۹ ق.م.) میان دو رود قرن‌ها جزو قلمرو ایران گردید و سرنوشت آن با سرنوشت ایران گره خورد.

فرهنگ و تمدن میان دو رود

دین: مردمان میان دو رود به خدایان بسیاری چون خدایان آسمان، ماه، ستارگان، کشاورزی و غیره معتقد بودند و هر یک را به نامی می‌خواندند. همچنین برای برخی از آنها مجسمه‌ای ساخته بودند و آن را می‌پرستیدند. در مرکز هر یک از شهرها معبدی بود که معمولاً بر روی تپه‌ای قرار داشت. این معبدها که چند طبقه داشتند زیارتگاه مردم

۱- شمالانسان سوم

۳- سال ۶۱۲ ق.م

بازرگانی : مردمان میان دو رود به سنگ های قیمتی و معادن فلز دسترسی نداشتند. آنان از راه بازرگانی با همسایگان دور و نزدیک به این مواد دست می یافتند. شنیدنی است که سومریان و اقوام پس از آنان با هند، مصر و آسیای میانه مناسبات بازرگانی داشته اند.

مجسمه بزرگای یکی از زیباترین آثار به جا مانده از سومریان

وجود منابع آبی عظیم چون دجله و فرات و طغیان های آنها، اصلی ترین علت رونق کشاورزی بود. کشاورزی خود موجب پیدایش سازمان منظم آبیاری شده بود که نظام زندگی اجتماعی را در پی داشت. گندم، جو و ذرت از جمله محصولات کشاورزی بود.

مجسمه گاو بالدار با گردن شیر، بال عقاب و سر انسان، از شاهکارهای هنر در عصر آشوری. این مجسمه در دروازه یکی از کاخ های آشوری وجود داشته و سمبل نگهبانی از کاخ بوده است.

خط میخی نیز دست کم به همین میزان عمر دارد. اکنون هزاران قطعه از این الواح در اختیار پژوهشگران است که با زحمت بسیار موفق شده اند آنها را بخوانند. این الواح در واقع کتاب های آن دوران هستند. به همین دلیل، می توان گفت قدیمی ترین کتابخانه های جهان در میان دو رود پدید آمده است. محتوای این الواح شامل موضوعاتی چون تعلیم و تربیت، پرستش خدایان، مسائل حقوقی، افسانه های پیشینیان، جنگ ها، داد و ستدها و ... می شود.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چگونه می توان ثابت کرد که مردمان

میان دو رود با سرزمین های دور دست داد و ستد

می کرده اند؟

خط و نگارش : در ابتدای این درس به موضوع الواح اشاره شد. عمر قدیمی ترین این الواح تقریباً به ۵۰۰۰ سال پیش می رسد. بنابراین، می توان نتیجه گرفت که پیدایش

یک توضیح

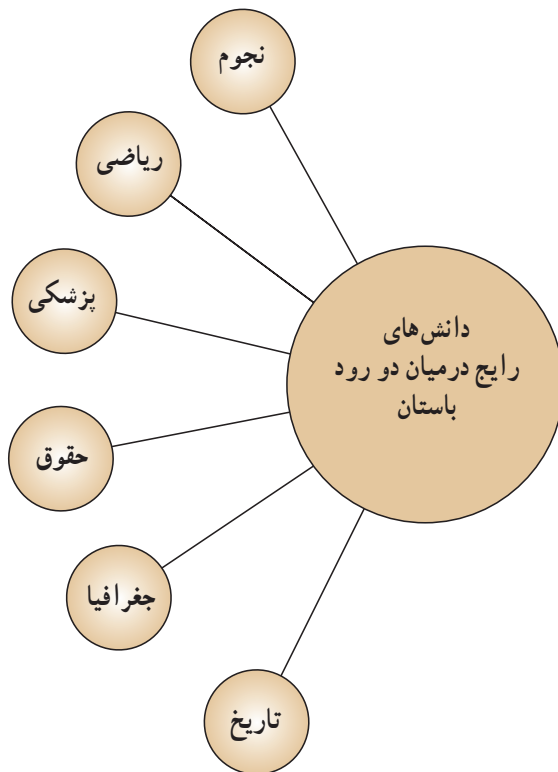
گیل گمش از نخستین فرمانروایان سومر است. وی پس از مرگش به فردی افسانه‌ای تبدیل شد. داستان‌های فراوانی دربارهٔ او نقل کرده‌اند. براساس الواح سومری، پس از ماجراهای بسیاری که در زندگی گیل گمش رخ داد، او برای یافتن زندگی جاودانه به راه افتاد و سراسر زمین را زیر پا نهاد تا سرانجام به مردی به نام اوت - نپیشتم رسید. اوت - نپیشتم برای او تعریف کرد که سال‌ها قبل طوفانی عظیم سراسر دنیا را فراگرفت و ... برخی این روایت را شاهدی بر وقوع طوفان نوح علیه السلام دانسته‌اند.

یک لوحه با نوشته‌هایی به خط میخی که در میان دورود به دست آمده است.

علوم: نجوم از مهم‌ترین دانش‌هایی است که مردم میان دورود در آن پیشرفت چشمگیری کردند. علت این امر را پرستش ستارگان و تأثیر حرکات آنان در سرنوشت انسان‌ها دانسته‌اند. به علاوه، دادوستد و امور بازرگانی به پیشرفت علم ریاضی در میان آنان کمک شایانی کرد. پزشکی نیز از دانش‌های رایج بود؛ هر چند در آن زمان با خرافات آمیخته بود؛ برای مثال، بیماری را ناشی از ورود ارواح خبیث به بدن می‌دانستند و با روش‌هایی می‌کوشیدند این ارواح را از بدن بیمار بیرون بکشند. از دیگر دانش‌ها می‌توان به حقوق، جغرافیا و تاریخ اشاره کرد.

بردگان: برده‌داری در تمام دوران باستان در میان دورود رواج داشت و عده‌ای به خرید و فروش بردگان مشغول بودند. بردگان کسانی بودند که یا در جنگ‌ها اسیر می‌شدند و یا به دلیل قرض و دلایل دیگر برده می‌شدند. بردگان از حقوق چندانی برخوردار نبودند و زندگی سختی داشتند.

پرسش‌های نمونه

- ۱- وضعیت سیاسی سومر چگونه بود؟
- ۲- اوضاع سیاسی میان دورود از زمان انقراض قدرت سومر تا هنگام تصرف آنجا توسط کوروش هخامنشی را توضیح دهید.
- ۳- چهار مورد از مشخصات عقاید دینی مردم میان دورود را بیان کنید.
- ۴- دربارهٔ وضع علوم در میان دورود توضیح دهید.

اندیشه و جست و جو

- ۱- آیا می‌دانید پژوهشگران چگونه توانستند کتیبه‌های میخی را بخوانند؟ در این باره مطلبی تهیه کنید.
- ۲- دربارهٔ پیامبران الهی که در میان دورود ظهور کرده‌اند، مقاله‌ای بنویسید.

مصر، هدیه نیل

مقدمه

باستان شناسان موفق شده اند آثاری از انسان های پیش از تاریخ در مصر را شناسایی کنند. براین اساس در اوایل، گروه های انسانی به صورت پراکنده، زندگی کوچ نشینی داشتند، تا اینکه پیشرفت هایی در شیوه زندگی آنان حاصل شد و در کناره های نیل استقرار یافتند.

طغیان های سالانه نیل موجب حاصل خیزی خاک اطراف آن می شد و ماهی های متنوع موجود در آن به تأمین خوراک مردم کمک می کرد.

با گذشت زمان، نخستین دهکده ها و شهرها پدید آمدند. این شهرها و دهکده ها از یکدیگر مستقل بودند و هنوز حکومت واحدی نداشتند، اما جنگ و رقابت فرمانروایان محلی سرانجام موجب شد که تمام مصر به زیر سلطه فرمانروایی که از بقیه قوی تر بود، در آید!

۱- این فرمانروا مینس (Menes) نام داشت.

دوره‌های تاریخ مصر باستان

مورخان تاریخ مصر باستان را به سه دوره اصلی تقسیم کرده‌اند:

۱- دوران پادشاهی کهن

۲- دوران پادشاهی میانه

۳- عصر امپراتوری یا دوران پادشاهی نوین

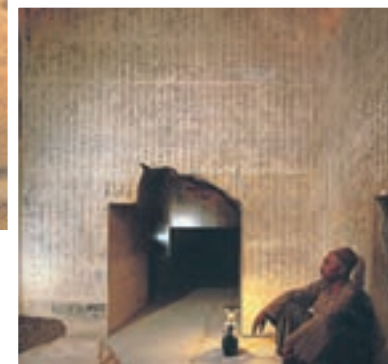
در هر یک از این دوران‌ها در مصر حوادث زیادی رخ داد. برای آشنایی با آن حوادث باید به کتاب‌های تاریخی رجوع کنید.

فرعون‌ها

از میان ده‌ها فرعونی که بر مصر حکومت کرده‌اند

برخی از شهرت بیشتری برخوردار بودند که از جمله اینها سلاطین اهرام^۲ بودند که در عصر کهن مصر می‌زیستند و اهرام مصر در دوره آنان ساخته شده است. برخی از فرعون مصر زن بودند.

یکی از فرعون‌های معروف مصر که بیشترین آثار باقی مانده از مصر باستان مربوط به اوست، رامسس دوم است که حضرت موسی علیه السلام در زمان او ظهور کرد. در زمان آخرین فرعون دوره نوین، مصر به تصرف هخامنشیان درآمد و بعدها نیز اسکندر و رومیان آنجا را به تصرف خود درآوردند.

اهرام بزرگ مصر: از جمله آثار مهم به جا مانده از مصر باستان، هرم‌هایی هستند که به دستور فرعون‌ها برای زندگی پس از مرگشان ساخته شده است. تعداد هرم‌ها بسیار زیاد است و هر چه فرعون‌ها قدرتمندتر و ثروتمندتر بودند، هرم‌های آنها نیز بزرگ‌تر می‌شد. در داخل هرم (تصویر گوشه سمت راست) محل‌هایی برای نگهداری جسد فرعون و لوازمی که ممکن بود برای زندگی او پس از مرگ ضروری باشد، وجود داشت. به همین دلیل، هرم‌ها گنجینه‌هایی از آثار متنوع تاریخی هستند.

۱- فرعون: یعنی خانه بزرگ. احتمالاً این نام در اوایل به کاخ‌های پادشاهان مربوط بوده که به مرور تغییر معنا داده و بر پادشاهان مصر اطلاق شده است.

۲- خوفو، خفرع و منکورع

فرهنگ و تمدن مصر باستان

مجسمه آنویس یکی از خدایان مصری که در مقبره توتنخامون به دست آمده است. این مجسمه از چوب تراشیده شده و با طلا تزیین شده است. چشم‌های آن هم از سنگ مرمر است.

می‌پوشاندند و در قبر می‌گذاشتند؛ اما به تدریج شیوه‌هایی برای حفظ جسم از فساد آموختند که به مومیایی کردن مشهور است. آنان تمامی وسایل مورد نیاز مرده را در مقبره او می‌نهادند. این وسایل برای مردم عادی در حد زندگی ساده آنان بود، اما برای اشراف و به ویژه فرمانروایان، این وسایل شامل انواع خوراکی‌ها، لباس، تختخواب، ظرف‌ها و حتی گاه یک قایق برای عبور از رودها می‌شد.

دین: میراث‌های فرهنگی مصر باستان، شامل شمار زیادی از اهرام، مومیایی‌ها، معابد و مقبره‌های صخره‌ای، مجسمه‌ها، نقوش و کتیبه‌ها، سرودها و ... است که همه در سایه عقاید دینی به وجود آمده‌اند. بنابراین، آشنایی با اندیشه‌ها و آداب دینی مصریان تنها اطلاعات تاریخی در اختیار ما قرار نمی‌دهد؛ بلکه لازمه و مقدمه فهم یادگارهای تاریخی این تمدن کهن نیز هست.

مصریان باستان به انواع اسطوره‌ها و خدایان اعتقاد داشتند. از نظر آنان ماه، خورشید، نیل و حیواناتی چون گاو، گربه، نهنگ، قورباغه و سوسک همه مقدس بودند. در معبد‌های کوچک و بزرگ، تصاویر یا مجسمه‌های این موجودات را قرار داده بودند و به آنها احترام می‌گذاشتند. از نظر مصری‌ها، انسان همزادی (روحی) داشت که پس از مرگ مدتی سرگردان بود. سپس دوباره به بدن بازمی‌گشت و زندگی جدید خود را آغاز می‌کرد. تنها شرط ادامه حیات، حفظ جسم و جلوگیری از فاسد شدن جسد بود. مصری‌ها در اوایل، جسد را تنها با پارچه‌ای

یک توضیح

از بنای اهرام تا دره شاهان

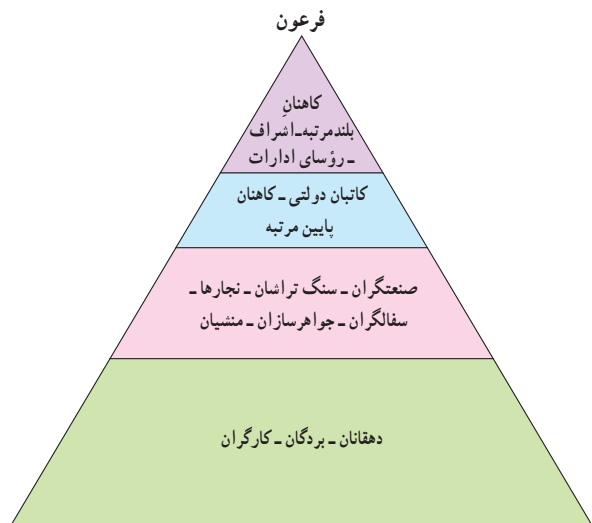
فراعنه نخستین برای خود مقبره‌های عظیمی (اهرام) می‌ساختند که برای ساخت آن به هزاران کارگر و سرمایه فراوان نیاز داشتند؛ اما از زمان حت‌چسوت^۱ ساختن نوع دیگری از مقبره مخصوص شاهان رواج یافت. او دستور داد در قسمت مغرب نیل در دره‌ای - که بعدها به دره شاهان مشهور شد - در دل صخره‌ها برای وی مقبره‌ای بسازند و همه وسایل شاهانه را در آن قرار دهند. فراعنه بعدی نیز از او پیروی کردند. بدین ترتیب، بعد از مدتی دره مذکور پر از مقبره فرمانروایان مصر شد؛ مقبره‌هایی که برای جلوگیری از دستبرد سارقان، آنها را پنهان می‌کردند. اکنون این مکان از مشهورترین مکان‌های تاریخی دنیاست.

مصری‌ها برای خدایان خود قربانی می‌کردند و سرودهایی را که کاهنان آموزش می‌دادند، می‌خواندند. کاهنان مصری از مقام و موقعیت بالایی برخوردار بودند. تقریباً همه دانش‌های مصری در اختیار آنان بود که به خط هیروگلیف نوشته می‌شد و تنها آنان با این خط آشنا بودند. مومیایی کردن جسد فراغنه، تأیید سلطنت آنان و بسیاری کارهای دیگر با آنها بود. تعداد بسیار زیادی از زمین‌های کشاورزی در اختیار معابد بود و کاهنان درآمد آن را صرف امور مختلف می‌کردند. آموزش‌های دینی و شفای بیماران از دیگر وظایف آنان بود.

زندگی اجتماعی: اهرام مصر را به خاطر آورید. جامعه مصری در واقع از یک هرم چهار طبقه تشکیل شده بود که در هر طبقه، گروهی از مردم قرار داشتند.

فکر کنید و پاسخ دهید:
 به این هرم نگاه کنید. آیا می‌توان برای جامعه میان دو رود باستان نیز چنین هرمی ترسیم کرد؟ تفاوت این دو هرم در چه چیزهایی خواهد بود؟

در رأس این هرم فرعون قرار داشت که با قدرت تمام بر مردم حکومت می‌کرد. ارتش، قانونگذاری، مذهب و سازمان‌های اداری، همه در اختیار وی بود که به کمک وزیر آنها را اداره می‌کرد.

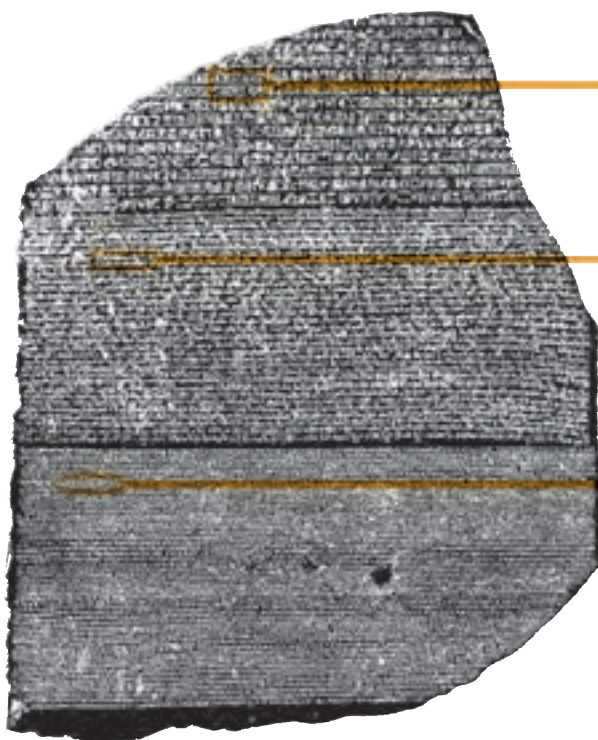
مصری‌ها مردمی صبور، آرام و مطیع بودند. ظاهراً، مجموع این خصال و آموزه‌های دینی آن عصر موجب می‌شد که مصریان قوانین ظالمانه و ستم فراغنه را تحمل کنند نظیر مالیات‌های سنگینی که از کشاورزان و سایر گروه‌ها گرفته می‌شد. جمعیت فراوان مصر، نیروی رایگانی در اختیار فراغنه بود که از آنها در ساختن آرامگاه‌ها، کاخ‌ها، معابد و نیز در جنگ‌ها استفاده می‌شد. این وضع صدها سال ادامه داشت.

در مصر باستان شأن و منزلت زنان بهتر از موقعیت آنها در سایر جوامع بود. زنان طبقات پایین علاوه بر خانه‌داری و پرورش فرزند، در امور کشاورزی و ... به مردان کمک می‌کردند. زنان طبقات اشراف همچون مردانشان ساعاتی از روز را به تفریح و سرگرمی مشغول بودند و خود را با انواع زیورآلات می‌آراستند.

ادبیات: بیشتر نوشته‌های باقیمانده از مصریان باستان به خط هیروگلیف است. هیروگلیف از کهن‌ترین خط‌هایی است که بشر اختراع کرده است. کاهنان مصری برای نگارش مطالب مربوط به آرامگاه‌های فراغنه، کاخ‌ها و معابد از این خط استفاده می‌کردند. آنان در مدارس ویژه خط هیروگلیف و ظرایف ادبی را به دانش‌آموزانی که قرار بود بعدها منشی ادارات گردند، آموزش می‌دادند. خط دیگری نیز رایج بود که دموتیک نامیده شده است. طبقات متوسط، تجار و ... از خط

۱- در فرهنگ اسلامی وزیر فرعون به عزیز مشهور است. براساس روایات دینی حضرت یوسف از جمله کسانی است که به این مقام رسید و در دوران وزارت خود منشأ خدمات

زیادی شد.

Hieroglyphic text from the Rosetta Stone fragment.

Cursive text from the Rosetta Stone fragment.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ

موضوع خط در مصر باستان از جمله مباحث مورد اهمیت در تاریخ این سرزمین است. خط مصری باستان دوره‌های مختلفی را از سرگذرانده است. این خط که به هیروگلیف معروف است تا مدت‌ها برای پژوهشگران و مورخان ناشناخته بود (تصویر سمت چپ). در اواخر قرن هجدهم میلادی با کشف سنگ نوشته رشید (روزت) تصویر سمت راست) که در آن یک مطلب به سه خط هیروگلیف (بالا)، دموتیک (وسط) و یونانی (پایین) نوشته شده است، زمینه برای شناخت خط مصری باستان فراهم شد. متن سنگ نوشته رشید شامل تصمیم کاهنان مصری در مورد به تخت نشستن یکی از فرمانروایان یونانی مصر (جانشینان اسکندر) به نام بطلمیوس پنجم است. از آنجا که در میان آثار به جا مانده از مصر باستان مطالب بسیاری به خط هیروگلیف وجود دارد، شناسایی این خط کمک بزرگی برای شناخت بهتر تاریخ این سرزمین بوده است.

کرد که در واقع کتاب‌های تاریخ آن زمان است. در این سال‌نامه‌ها، منشی‌های مصری شرح پیروزی‌های فرعون‌ها و مسائل مربوط به ایشان را نگاشته‌اند.

معماری و هنر: شهرت تمدن مصر، بیش از هر چیز به خاطر میراث‌های فرهنگی است که از آن به یادگار مانده است. این آثار شامل اهرام، معابد، کاخ‌ها، مجسمه‌های سنگی و چوبی، نقش برجسته‌ها و نقاشی‌هایی است که این مجموعه غنی‌ترین و باشکوه‌ترین میراث تاریخی است که در جهان وجود دارد. این آثار هم نشانه کبر و نخوت

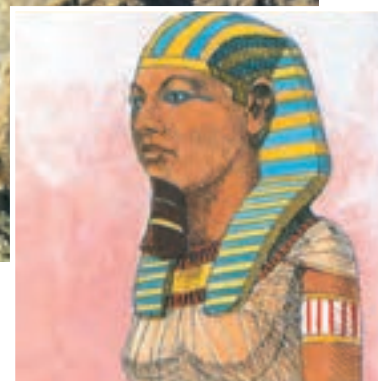
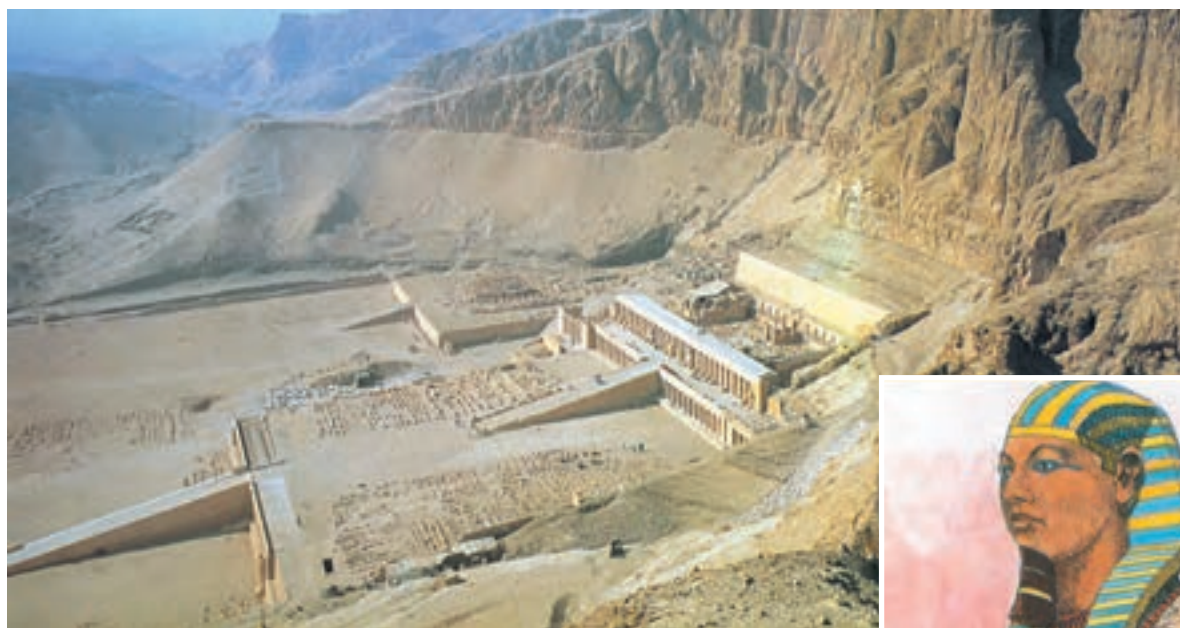
دموتیک استفاده می‌کردند.

مدرسه محلی بود که کاهنان در آن به تربیت فرزندان اشراف می‌پرداختند و علوم مختلف را به آنها آموزش می‌دادند و آنها را برای شغل‌های مختلف آماده می‌کردند. استفاده از پاپیروس - یعنی قدیمی‌ترین کاغذ شناخته شده در تاریخ - در مدارس دولتی رایج بود. امروزه شمار زیادی از این پاپیروس‌ها یافته شده که دارای مطالب مختلف اداری، ادبی، داستان‌های خیالی و به ویژه، سرودهای دینی است. همچنین باید از سال‌نامه‌هایی یاد

بسیار آباد بودند و در اطراف آنها مکان‌هایی قرار داشت که مخصوص زندگی کاهنان، بردگان و سایر کارکنان بود. معابد پر از مجسمه‌های حیوانات مقدس بود. این معابد بزرگ بر روی ستون‌های غول‌پیکری ساخته می‌شد که بدنه آنها پر از نوشته‌ها و نقش و نگارهای دینی بود.

فرمانروایان و ظلم و ستمی است که بر توده‌های مردم روا می‌شده است و هم نشان از هوش و دانش سازندگان آن است؛ مانند: اهرام سه گانه مصر.

علاوه بر اهرام باید از معبدهای زیادی یاد کرد که در طول زمان ساخته شده‌اند. این معبدها در زمان خود

پرستشگاه، حتچسوت در مصر. حتچسوت دختر یکی از فراعنه مصر بود که به همسری یکی دیگر از فراعنه در آمد. او پس از مرگ همسرش، به مدت بیست سال به عنوان فرعون حکومت کرد. او چهره و پوشش خود را شبیه فرعون‌های مرد کرده بود.

علم : علم و دانش بیشتر در اختیار کاهنان بود. از جمله می‌توان از پزشکی و چشم‌پزشکی یاد کرد. مومیایی کردن اجساد موجب شده بود که با گذشت زمان با برخی اعضا و اندام‌های بدن به خوبی آشنا شوند. پزشکان مصری برای درمان بیماری‌ها، هم از داروهای گیاهی و انواع روغن‌ها و هم از شیوه‌هایی که جنبه روانی داشت، استفاده می‌کردند؛ مثلاً فرد هنگام سرماخوردگی باید این جمله را تکرار می‌کرد: «ای سرمای پسر سرما بیرون شو! ای که استخوان‌ها را خرد می‌کنی، خارج شو!» پزشکی

فکر کنید و پاسخ دهید:

تا اینجا به اختصار با برخی از جلوه‌های تمدن مصر آشنا شدید. هرودتاً مورخ یونان باستان که خود به مصر سفر کرده بود، گفته است: «مصر هدیه نیل است.» به نظر شما:

۱- منظور او از این سخن چیست؟

۲- آیا شما این سخن را قبول دارید؟ چرا؟

نمونه‌ای از معاینه پزشکی مصری‌ها

در یکی از نوشته‌های مصر باستان، آمده است: اگر معاینه کردی و دیدی مهره گردن بیمار آسیب دیده و از جا دررفته است و بیمار، توانایی حرف زدن ندارد، باید بدانی سر او به سبب از جا دررفتن مهره گردن روی بدن استوار نیست و به همین سبب نمی‌تواند دست و پایش را حرکت دهد. تشخیص: درباره چنین بیماری باید بگویی: «کسی که مهره گردنش آسیب دیده باشد، نشانه این است که به دردی بی‌درمان مبتلا شده است.»

اندازه‌گیری میزان بالا آمدن آب و نیز محاسبات مربوط به برپایی اهرام از جمله اموری بودند که موجب پیشرفت هندسه و ریاضی در میان مصریان می‌شدند. به علاوه مصریان همچون مردم میان دو رود به تأثیر حرکت ستارگان در سرنوشت انسان اعتقاد داشتند و توجه به اموری از این قبیل و نیز ضرورت داشتن تقویم موجب پیشرفت نسبی نجوم در میان آنها شده بود.

مصریان با خرافات آمیخته بود؛ مثلاً معتقد بودند برای بند آمدن گریه بچه باید گرد و غبار روی دیوار را با ساقه خشخاش مخلوط کرد و به بچه خوراند! یا برای درمان بیماری‌ها از خون سوسمار و گوشت برخی حیوانات و گوشت گندیده استفاده می‌کردند.

طغیان‌های رود نیل که موجب از بین رفتن نشانه‌گذاری‌های زمین‌های کشاورزی می‌شد، ضرورت

پرسش‌های نمونه

- ۱- چرا مصری‌ها اجساد مردگان را مومیایی می‌کردند؟
- ۲- درباره اختیارات و وظایف کاهنان در مصر باستان توضیح دهید.
- ۳- به نظر شما چرا از تمدن و فرهنگ مصر باستان در مقایسه با سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌های باستانی آثار و اطلاعات بیشتری به جا مانده است؟
- ۴- درباره موقعیت زنان در مصر باستان توضیح دهید.

اندیشه و جست و جو

- ۱- درباره مشخصات و ویژگی‌های اهرام بزرگ مصر گزارشی بنویسید.
- ۲- درباره سرگذشت یکی از فراعنه بزرگ مصر مطلبی تهیه کنید.
- ۳- از مطالب مربوط به حضرت موسی علیه السلام در قرآن به چه واقعیت‌هایی درباره تاریخ مصر باستان می‌توان بی‌برد؟ در این باره مطلبی بنویسید.